

Tot pensant en el conflicte remença: reflexions i propostes

Rosa Lluch Bramon*

Universitat de Barcelona**

Resum

En aquest article es presenten i es discuteixen les recerques sobre els remences medievals fetes per la historiografia al llarg dels darrers anys. A més es proposen una sèrie de temes que cal investigar per tal d'avançar en el coneixement del conflicte remença. Es tracta, doncs, d'una posada al dia i d'una mirada al futur sobre aquesta temàtica fonamental en la història de Catalunya.

Paraules clau: remences, servitud medieval, pagesia, conflicte remença, Catalunya.

Abstract

This article presents and discusses the latest research on medieval *remences*. The author also puts forward a series of topics that require investigation if we are to advance our knowledge of the *remença* conflict. This work is, therefore, both an update on this fundamental subject of the history of Catalonia and a look ahead to the future.

Keywords: remences, medieval serfdom, peasantry, *remença* conflict, Catalonia.

Els remences són protagonistes d'un dels episodis fonamentals de la història de Catalunya. Des que, a mitjan segle xx, Jaume Vicens Vives va publicar els seus fonamentals treballs sobre el tema, s'han anat plantejant noves preguntes, noves perspectives, noves hipòtesis, s'ha estudiat nova documentació, etc., i també s'han aportat noves respostes. De manera que el nostre coneixement sobre els remences ha avançat considerablement. Amb tot, i gràcies a això, tenim encara punts foscos o no ben aclarits, que cal que intentem resoldre. Lògicament, en molts

* Professora del Departament d'Història Medieval de la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona (rosalluch@ub.edu).

** Aquesta recerca s'ha realitzat en el marc del projecte HAR2011-25077/HIST.
Rebut: març de 2013. Avaluat: maig de 2013. Versió definitiva: juny de 2013.

d'aquests punts, ens és necessària la participació d'historiadors de diferents períodes i també de diferents territoris de Catalunya, atès que fins ara s'ha treballat, amb molta més profusió, la regió de Girona.

No hi ha cap mena de dubte que no tots els pagesos catalans dels segles XIV i XV eren remences, tal com durant un temps semblaven (i semblen) considerar alguns historiadors o historiadors. Tampoc no hi ha cap mena de dubte que no tots els remences eren pagesos. Al contrari, n'hi havia que, ben clarament des del segle XIII i per diverses vies i causes, s'havien anat instal·lant en ciutats, viles, sagreres o nuclis de poblament agrupat. Allà duïen a terme i vivien d'activitats no exclusivament agrícoles, que sovint transmetien conjuntament amb la condició servil a llurs fills i filles.

Tanmateix la gran majoria de remences sí que n'eren de pagesos, i, tot i que el que els caracteritza i diferencia dels seus contemporanis és la servitud, estaven sotmesos a les mateixes exigències, exaccions i pagaments que la resta de pagesos. Per tant, estudiar i investigar els remences vol dir estudiar i investigar els pagesos dins el sistema, mode de producció, règim —o com en vulguem dir— feudal. Si no es té sempre present això, és difícil endegar cap bona recerca sobre aquests catalans que havien de pagar la redempció o remença —i d'aquí el nom amb el qual són coneguts— per tal de marxar de la senyoria, del mas i de les terres d'origen.

Els pagaments i les exigències derivats de la servitud s'afegien, en cap cas substituïen, als que els pagesos medievals havien de fer. I això perquè el remença propietari d'un mas és un pagès propietari d'un mas de remença. Per tot plegat, no es pot estudiar els remences com si fossin una excepció ni una originalitat, perquè no ho són, ni tan sols en l'àmbit europeu. Hi ha pagesos servils en diverses entitats polítiques sotmesos a peticions si no ben bé iguals, sí molt similars. Sovint, el que distingia un pagès servil d'un pagès lliure era només una condició jurídica que l'afectava en determinades ocasions al llarg de la seva vida i que, si més no en el cas català, podia ser bastant evitable.

Amb totes aquestes premisses no vull treure importància a la indubtable incidència que la servitud i els mals usos tenien sobre les persones no lliures a la Catalunya medieval. Només l'estudi sistemàtic dels pagaments dels mals usos en una mateixa senyoria ha permès avançar, descartar i plantejar noves hipòtesis. Ara com ara, sembla clar que, analitzant-los des d'un punt de vista exclusivament econòmic, no tenien un pes gaire més elevat que qualsevol dels altres pagaments ordinaris o extraordinaris que havien de satisfer els remences, ans al contrari. Si bé es pagaven en moments puntuals, el que distingia els serfs dels lliures era, precisament, el pagament de les exigències derivades de la servitud. Fins al punt que aquesta submissió feia palesa a la resta de la comunitat que la persona o mas en qüestió no gaudia de la plena llibertat. En aquest sentit, no podem oblidar que la majoria dels remences que es redimien immediatament tornaven a fer-se'n d'una altra senyoria.

Per altra banda, la documentació ens mostra els pagaments pels mals usos que es van efectuar realment, mentre que no podem ni tan sols valorar quants remences no van poder marxar o casar-se, per exemple, perquè no van poder assumir, encara que fos només temporalment, el pagament del mal ús corresponent. Cal assenyalar, a més, que a la baixa edat mitjana els mals usos indicaven, com diu Freedman (1993) i sense possibilitat de dubte, la condició servil dels que els havien de pagar. D'acord amb Gaspar Feliu (2010), hi havia un menyspreu social envers els no lliures que s'evidenciava, per exemple, en la negativa de l'Església

a concedir ordes sagrats als remences no redimits, tot i que diversos exemples mostren que, a la pràctica, les coses no eren tan taxatives. El vessant simbòlic dels mals usos tampoc no es pot menystenir, entre altres raons perquè els propis remences van focalitzar bona part de les seves demandes en la seva injusta exigència.

Tanmateix crec que els mals usos com a indicadors de la servitud tenen encara un altre vessant determinant. Probablement un vessant del qual ens és més difícil valorar la significació real: ser remença implicava absoluta indefensió davant dels abusos senyorials. Els senyors ja s'havien preocupat que la legislació els afavorís en aquest sentit. Les lleis emanades a les Corts del 1202 i el 1283 (To 2000a, 2000b; Lluch 2008), per exemple i entre d'altres, pretenien i aconseguiren que ningú, ni tan sols el rei i els seus tribunals, no pogués immiscir-se en els afers de les senyories feudals, especialment en les relacions que mantenien amb llurs serfs. Aquesta desprotecció jurídica devia resultar intolerable per a tots els remences i potser més encara per als més benestants i, per tant, més ben posicionats socialment, que percebien amb claredat que la seva situació econòmica no evitava la seva submissió i indefensió a les arbitriïtats senyorials.

Com és sabut, en el món feudal no hi havia gaires límits a l'actuació dels senyors, els quals sempre podien agreujar les seves demandes. Bona part de la bibliografia coincideix que una de les raons de l'aixecament armat dels remences va ser l'agreujament dels pagaments i de les exaccions, no tan sols econòmics, que se'ls demanaven. Amb tot, no sabem què implicava això a la pràctica; sabem que si els senyors empresonaven o ferien els remences, no podien apel·lar als tribunals reials. Sabem que hi ha amenaces de cremes de masos i terres per part senyorial (tot i que costa de creure que passés sovint; si no hi ha mas, és cert que el pagès no pot treballar, però també ho és que llavors no pot pagar la renda). Ara bé, no sabem com s'exercia aquesta pressió, en què, ni la freqüència amb què es manifestava l'assetjament senyorial, si només eren amenaces o anaven més enllà, si... En definitiva, és difícil valorar si els senyors provocaven o com reaccionaven a aquells actes de «*mauwais gre*» o de «terrorisme de baixa intensitat» dels quals acusaven els remences, és a dir, de la «resistència quotidiana dels dèbils». Tampoc si hi havia una relació causa-efecte entre ells. Les novel·les que tracten dels remences solen recrear-se en els abusos no consuetudinaris o menys aplicats i/o menys documentats per la seva pròpia naturalesa, aquells més humiliants, injustos, arbitraris. Per contra, el que sí coneixem amb detall és del que acusaven els senyors als remences, les seves amenaces i els seus actes, bé prou que es van preocupar de deixar-ne constància a les Corts! (Fernández 2004).

A vegades els historiadors tenim certa tendència a estudiar o presentar els remences de manera aïllada, centrant les nostres anàlisis i suposicions només en la seva manca de llibertat personal. Ho creiem així, com si aquesta característica invalidés o no deixés veure la resta, com si no calgués anar més enllà. Probablement és un error, tot i que no sempre. M'explico: si volem estudiar els mals usos, sens dubte ho hem de fer així, però si volem estudiar les condicions de vida dels remences, la seva condició econòmica, la seva participació en el mercat, en la representació comunitària, en el món del crèdit, dels arrendaments, de la compravenda de masos i terres i un llarg etcètera, la condició servil hauria de ser una variable més de les que cal tenir en compte, exactament igual que si són propietaris de mas o no. Només és una variable més i no sempre la més definitiva, tal com s'ha sostingut durant anys.

Sens dubte, les recerques dels darrers anys estan variant la nostra percepció no tan sols dels remences, sinó també dels pagesos catalans i europeus. Ara ja no és possible assegurar que els remences formessin part d'un mateix grup econòmic definit en funció de la seva condició jurídica. Fins no fa gaire, se'ls solia presentar com un grup de pagesos desgraciats, miserables, econòmicament desfavorits, amb moltes dificultats per mantenir-se i sobreviure i sovint al llindar de la pobresa. Tot això seria provocat per les exigències senyorials que s'apropiaven tant com podien dels excedents de la seva feina aprofitant qualsevol circumstància i que els aplicaven les exaccions servils quan convenia i encara més.

Els remences estaven sotmesos a les exigències senyorials tant com el sistema feudal ho permetia, ara bé, exactament el mateix hauríem de dir dels pagesos lliures catalans i europeus. Això no obstant, el col·lectiu remença no conformava un grup de pagesos pobres i desfavorits econòmicament. Al cap i a la fi, ells tenien masos i terres en les quals podien treballar i de les quals podien viure! Precisament, era la propietat de les terres la que els exigia la seva condició jurídica de serfs, mentre que molts dels pagesos lliures només tenien unes poques peces insuficients per al seu manteniment. Així, doncs, tenim clar que, tot i constituir un mateix grup social per la seva condició jurídica, no tots tenien el mateix potencial econòmic. Sens dubte, les desigualtats econòmiques tenen també el seu protagonisme a l'hora d'analitzar els enfrontaments protagonitzats pels remences i pels pagesos catalans, si més no pel que fa a la seva implicació en la lluita, al conjunt de llurs reivindicacions i a llur grau de satisfacció abans, durant i al final del procés.

Assumint la molta i variada feina feta fins ara sobre els remences als segles XIV i XV, esbossaré quines són, al meu entendre, les vies prioritàries que caldria emprendre i/o continuar i ampliar. I això perquè publicacions recents han desmentit hipòtesis anteriors. No cal dir que hi ha diverses possibilitats d'estudi i molt camp (un terme mai més ben utilitzat) per córrer, però hi ha qüestions que semblen més necessàries per tal d'avançar en el nostre coneixement.

Remences a nuclis urbans

La historiografia precedent ha mostrat, amb absoluta claredat, que hi havia molts remences que no vivien ni en masos ni en comunitats rurals. Així, doncs, s'han documentat, en diversos nuclis urbans de la Catalunya Vella, persones de condició servil, i caldria veure què passa a la Catalunya Nova. Persones que, a dreta llei, no podien abandonar ni el mas ni la senyoria d'origen sense haver pagat la corresponent redempció i haver esdevingut lliures. Fins ara la historiografia n'ha parlat poc, tot i que no sembla que fossin una excepció, perquè diferents fonts documentals de nuclis urbans catalans n'aporten exemples. A més, i en el cas de la ciutat de Barcelona, sembla que als seus habitants ni els sorprenia, ni menys encara valoraven negativament, tenir veïns, parents o amics de condició servil.

Crec que aquesta és una de les vies a seguir: els remences a les ciutats. Podríem arribar a quantificar-los? Podríem saber a què es dedicaven i si vivien millor, pitjor o igual que els seus veïns lliures? Podríem arribar a conjeturar per què, tot i estar ben instal·lats, no volien ser lliures? O potser és que no podien? Tot i que, si aquesta fos la hipòtesi, també caldria buscar-ne les raons. Compensava continuar essent serf o és que no feia cap nosa i ni tan sols hi pen-

saven fins que no era estrictament necessari? Durant anys, i encara en alguns sectors, es parteix d'unes clares dicotomies: camp / ciutat, servitud / llibertat, i es manté la creença (mai no prou demostrada) que, a la Catalunya medieval, viure en una ciutat i ser jurídicament lliure era molt millor que a la inversa.

Ara bé, les meves pròpies recerques em porten a pensar que afirmacions com aquestes són massa simples, massa senzilles. Vicens afirmava que als remences els era molt difícil redimir-se, sobretot perquè,

¿Cómo empezar una nueva vida sin ningún recurso o con estos muy mermados por la parte que el señor había exigido como precio de su redención? [...] Todo retenía, pues, al remensa en su predio: el interés y la violencia de su señor; la dificultad de mejorar, con la huida, de condición económica; el amor tradicional a su tierra y a su paisaje; la familia; sus aptitudes tradicionales. (Vicens 1978: 32).

Hauria anat bé que Vicens s'hagués plantejat que alguns dels que marxaven ho feien sense redimir-se i que així es mantenien no tan sols durant anys, sinó també durant, com a mínim, més d'una generació.

Per què no es redimien els remences «urbans»? Per estalviar-se diners?, perquè el senyor no ho acceptava?, perquè només anaven a provar sort? Jo havia apuntat que per tal de poder reclamar el mas d'origen en cas de manca d'hereus per la línia directa. Però, reconec que, a aquestes altures, també em sembla un raonament massa simple i massa senzill. En el fons, aquesta explicació parteix del supòsit que és millor ser remença i tenir un mas que no ser-ne i no tenir-lo. Llavors, què hi feia tanta gent a les ciutats? Eren els que no tenien més remei que viure-hi i treballar-hi perquè no havien pogut optar a un mas, encara que fos de condició servil?

Aquesta hipòtesi també entra en confrontació directa amb una altra de les suposicions amb les quals des de fa segles treballem els historiadors de Catalunya (tot i que també de molts d'altres territoris feudals). La conquesta i, més concretament, el poblament de la Catalunya Nova i també d'altres territoris conquerits pels monarques catalanoaragonesos, com ara Mallorca o València, es va fer essencialment gràcies a pagesos que fugien de la Catalunya Vella, gràcies a persones que buscaven millors condicions i millors senyories en les quals viure. Algunes d'elles havien hagut de marxar dels seus masos d'origen a causa del sistema de l'hereu, també imposat feia temps i que, com diu G. Feliu (2011), va contribuir a accentuar la diferenciació social i econòmica i cal pensar que també havia contribuït a l'augment de la tensió entre els pagesos. Una altra qüestió a plantejar és si les migracions del i al camp influeixen en el conflicte i com, si els que marxen a vila milloren, si empitjoren, si tenen res a fer o no, com hi són considerats, etc.

Així, doncs, és convenient fixar-nos en els remences urbans, de grans, mitjanes i petites ciutats. D'aquesta manera podríem escatir si la servitud els impedia desenvolupar-se professionalment, econòmicament o socialment, així com poder arribar a establir comparacions amb els nivells de vida i d'implicació (si n'hi havia) en la vida i els conflictes urbans. Per altra banda, els remences instal·lats en nuclis urbans van prendre part en l'alçament del camp? O van actuar com si no anés amb ells? Van redimir els mals usos després de la Sentència Arbitral de Guadalupe? En el sindicat remença del 1448 (Homs 2005) es van convocar, dins la ciutat de Girona, homes de diferents parròquies de la ruralia, com ara Sant Gregori, Calonge o Sant

Dalmai; cal pensar que, si se'ls convoca allà i no a la seva parròquia d'origen, és perquè allà vivien i així era a bastament conegut.

No cal dir que estudiar els remences urbans no és una tasca fàcil. I això perquè a la documentació no se solia fer constar la condició jurídica, tret que es considerés necessari. A les compravendes, arrendaments, préstecs, donacions, etc. no se solia consignar, mentre que sí que es feia als pagaments per mals usos, als homenatges servils, als capbreus o establiments, per exemple. Potser una bona manera de començar la recerca seria estudiar les demandes de cartes de ciutadania a la ciutat de Barcelona, seguint els passos de Teresa Vinyoles (1996). Una de les preguntes prèvies a l'obtenció de la ciutadania era, precisament, si la persona sol·licitant era de condició servil. A més, aquesta via probablement facilitaria seguir el fil dels remences barcelonins. Lògicament, també s'haurien de mirar els registres notarials, tot i que amb una forta dosi de paciència.

Les desigualtats econòmiques

Ara no dubtem que ni els pagesos remences ni els pagesos no remences ni els remences no pagesos conformaven una mateixa classe econòmica. De fet, com més avancen les recerques, més nítida tenim aquesta imatge. La famosa Pesta Negra i les seves conseqüències van contribuir a l'increment de la diferenciació econòmica dels supervivents, o, potser, al fet que es veïés amb molta més precisió. Cal afegir, a més, que els diferents graus de riquesa i de potencial econòmic no paren d'augmentar amb el temps i els distingim molt millor. Així s'observa, per exemple, en la seva participació en el món del crèdit, en els béns que posseeixen (Benito en premsa) o en els dots percebuts pels remences en casar-se, ja que a mesura que passen els anys els seus valors difereixen més (Lluch en premsa), si bé és cert que no hi ha la polarització social que apareixerà en temps moderns.

J. Codina presentava remences del Sant Boi del segle xv, que tenien mossos i pastors i alguns esclaus (Codina 1990). X. Marcó (Marcó 2007) documenta una família remença que posseeix un esclau a la Vall d'Aro. De fet, segons M. Freixa, el pare de Verntallat, que no era de remença, també en tenia un, i el seu germà hereu es va comprometre a redimir un home que es volia casar (Freixa 2010). Al seu torn, E. Subiñà (2011) localitza batlles remences que tenen la senyoria directa d'altres masos i persones de remença a l'Argentona del segle xv, tal com també succeïa en el domini de l'Almoina de Girona. Segons J. Bolòs, l'any 1458 un dels homes del monestir de Santa Maria de Serrateix va comprar un censal del monestir i quan el 1303 els monjos van haver de vendre bona part de les rendes del monestir, els fidejussors van ser «els pagesos més rics dels dominis del monestir» (Bolòs 2006).

Els capbreus dels segles xiv i xv mostren els canvis produïts en la propietat del domini útil de molts masos i de moltes terres. La confrontació de capbreus d'una mateixa senyoria o de diverses senyories del mateix període (Blanco 2002; To 2003, 2008; Marcó 2007, 2008; Lluch 2005) ha permès precisar amb més exactitud la millora o l'empitjorament dels masos remences. Hi ha antropònims que han desaparegut i d'altres que apareixen més sovint i vinculats també a masos i terres que abans no tenien. Hi ha masos i famílies que han perdut part de les seves possessions i d'altres que les han augmentat una mica o molt. N'hi ha que han aconse-

guit aglutinar fins a tres o més masos, i això, naturalment, a costa d'altres que només posseeixen unes poques parcel·les o cap. Alguns masos han deixat de conrear les parcel·les amb càrregues més feixugues o bé hi han renunciat per excés de censos, mentre que obtenien terres amb censos inferiors i menys exigències feudals. Alguns masos van aconseguir tenir tantes o més peces de terra de dominis diferents al del seu propi mas i persona, amb tot el que això implica. Tot plegat, per si calia, és una bona prova que els remences trobaven com incrementar i millorar les seves possessions, fins i tot al marge dels senyors.

Crec que aquesta eventualitat potser explica que després de la Sentència Arbitral de Guadalupe es tornés a exigir el dret de deseixida de mas de les terres que eren d'altres dominis directes (Gifre-Lluch 2001). L'Almoïna de Girona, per exemple, l'havia cobrat al segle XIV, havia deixat de fer-ho al llarg del XV i al segle XVI, després de Guadalupe, el va tornar a rebre. De fet, era una de les poques vies que tenien els senyors per tal de controlar les terres adscrites als masos de llurs senyories: cobrar un lluïme per una terra el domini directe de la qual és d'un altre senyor que, cal pensar, també cobra el lluïme pertinent pel canvi de titular del domini útil. Caldria demostrar aquesta hipòtesi amb més recerques i esbrinar si l'estratègia d'aconseguir, mitjançant compres o establiments o altres vies, terres de senyors que no eren els titulars del cup principal, era comuna o excepcional.

Per altra banda, alguns masos remences cobraven censos i altres exaccions d'altres masos remences, la qual cosa, a més, és una prova indubtable de la seva participació en el joc econòmic feudal. Certament, això ja passava abans de la Pesta, però ni tan sovint ni amb el mateix valor. La segona meitat del segle XIV i la primera del XV va ser un temps convuls i d'importants alteracions en el camp de la Catalunya Vella o de la denominada Catalunya dels masos. Fóra bo que s'estudiessin amb minuciositat els canvis en la propietat i els pagaments dels masos i les tinències en aquests anys i es plantegessin noves explicacions per als anomenats masos rònecs, que de ben segur eren objecte d'enfrontament entre els senyors directes i els útils. Bàsicament pel control d'aquests béns sense propietaris vius i localitzats. Els capbreus i els registres notariais ofereixen la informació adequada per fer aquestes valoracions. A més, els llibres dels notaris permeten fer un seguiment exhaustiu dels remences propietaris de masos, així com dels que van deixar de ser-ho. Així mateix, i no menys important, permeten conèixer si els remences es dedicaven només al conreu de la terra o si feien altres feines no agrícoles i també quines relacions establien amb els altres remences, els altres pagesos i els que no ho eren i quin paper tenien al mercat, entre moltes altres possibilitats. És a dir, necessitem saber amb més exactitud quin era el paper dels remences en els espais locals integrats definits per V. Farías.

Si unes famílies o masos remences van aconseguir engrandir les seves explotacions, conseqüentment d'altres van patir l'efecte invers; moltes, fins i tot desapareixen dels capbreus posteriors. Una altra pregunta clau i fonamental per entendre tot el conflicte remença és: on van anar a parar aquells remences que van perdre masos i terres? I en quines condicions ho van fer? Vull dir, si van perdre bous i esquelles, de ben segur que això també va contribuir a augmentar el malestar al camp i no tan sols a causa de les exigències de les senyories feudals, sinó que hi haurien pres part, més o menys directament i més o menys voluntàriament, altres persones remences o no remences.

Algunes cartes escrites pel capítol de la Catedral de Vic, enmig de tot el conflicte remença, deixen clares les desigualtats econòmiques (Freixa 2010). Una de les ordres donades per Vern-

tallat com a líder dels remences era que, per pagar el sou dels pagesos que estarien al servei de les armes, es fes un tall de 2 florins per foc per a les famílies que els poguessin pagar, mentre que les famílies amb economies no tan benestants pagarien menys. No hi ha dubte, doncs, que la diferenciació econòmica era tan real i òbvia que era tinguda en compte i acceptada, ja que no sembla que ningú no hi estigués d'acord.

En aquest sentit, cal assenyalar que la divergència econòmica té altres conseqüències. Alguns remences col·laboraven activament amb les senyories feudals, exercint com a batlles locals de manera obligada i tal com ja havien fet abans, però també arrendant les rendes que percebien —i això inclou la meitat dels odiats mals usos—, informant i controlant els seus conveïns, etc. D'altres van ocupar càrrecs de representació en les seves pròpies comunitats i alguns van ser elegits síndics per tractar de les demandes del col·lectiu. Per tot plegat, doncs, seria un error considerar que els remences (igual que els pagesos lliures) són agents totalment passius, o potser millor dir patidors, de la societat feudal. Al contrari, els pagesos en són, amb ple dret, part indispensable i, amb major o menor presència i intensitat, participen i influeixen (tant com poden o els deixen) en els canvis que es produeixen en el sistema polític, econòmic i social.

Francesc de Verntallat, líder del primer alçament armat remença, seria un exemple excel·lent del que dic perquè, si més no, la seva situació personal va millorar clarament, tal com mostra la tesi doctoral de Miquel Freixa. El seu sogre, sense anar més lluny, és qualificat de «ric, però remença» (Freixa 2010). Majoritàriament, són pagesos i treuen tant partit com poden de la producció de les seves terres; amb els excedents que n'obtenen, van al mercat o a la fira o als artesans veïns i entren, per pròpia iniciativa, en el joc econòmic de les ciutats o viles properes i ho fan no com a espectadors passius sinó com a estimuladors i generadors de més riquesa. Amb tot caldria demostrar aquestes hipòtesis amb més documentació i estudis de cas.

Estudis de cas: l'evolució de masos remences

Ara bé, el cas de Verntallat va ser l'excepció o la norma? Els pagesos directament implicats en la revolta, com van acabar? Ja sabem que Pere Joan Sala i els seus van acabar ajusticiats, però sabem molt poc del que va passar amb la resta, i això vol dir amb els remences i els pagesos d'arreu de Catalunya que van prendre part, més o menys activament, en el conflicte obert. Fóra bo saber si, a la curta, la seva situació econòmica i personal va millorar o no i, si en veure's —teòricament— alliberats de la servitud, van mantenir estratègies similars o es van implicar en altres causes. Alguns propietaris de l'època contemporània (i també de l'actual) reclamaven el seu passat remença, però, quan es va produir el canvi i van començar a fer bandera del seu origen servil? Caldria, doncs, centrar-nos en alguns casos de famílies o masos concrets i estudiar-ne la trajectòria fins ben entrada l'època moderna, seguint l'estela traçada per Mercè Aventín (1996).

Alguns masos conserven molta documentació amb un nombre de pergamins dels segles baixmedievals considerable. No penso en arxius senyorialis —que també—, sinó en arxius familiars. El seu estudi pot oferir-nos, en certa manera, l'altra cara de la moneda. Especialment, si

podem localitzar documentació generada per la senyoria a la qual pertanyien. Així, tindríem allò que la senyoria exigia i cobrava i els documents que la família va considerar prou importants per guardar-los. No cal dir que caldria també consultar els registres notariaus que ens permetrien situar els propietaris i habitants del mas dins la seva comunitat o en relació amb d'altres, així com quina va ser la seva trajectòria econòmica. Això permetria valorar la seva implicació i participació en el món econòmic, social i polític; de nou, evitant estudiar el remença només com a persona no lliure. Seria un bon mètode per tancar el cercle amb aquesta mena d'estudis de microhistòria.

Amb aquest tipus de recerques podríem arribar a confirmar si, malgrat la servitud (o, potser, gràcies a ella), els masos i les famílies propietàries tiraven endavant i entraven en el joc de les adquisicions de més béns. Al mateix temps coneixeríem quins mecanismes utilitzaven per fer-ho i quines conjuntures aprofitaven. I encara seria millor si, a més, poguéssim arribar a establir i valorar el seu paper dins la seva pròpia comunitat i les relacions que hi establien, per exemple a través dels matrimonis (no oblidem que, com diu F. Garcia-Oliver, el pagès se socialitza dins del matrimoni) (Garcia-Oliver 2010: 48).

La monarquia, els senyors i els remences

En els últims anys, alguns historiadors (Riera 1992, 2012; Fernández-Riera 2004; Fernández 2002, 2004; Lluch 2003; Sabaté 2007; Congost 2008; Feliu 2011) també s'han replantejat el paper de la monarquia i dels seus representants en tot el conflicte remença, sobretot des del final del segle XIV. S'ha prestat especial atenció a les demandes dels senyors feudals referides a la qüestió dels remences. Com és ben sabut, els monarques de la Corona d'Aragó demanaven contínuament subsidis a les Corts i als seus braços, entre altres raons per sufragar la seva política expansionista, així com per intentar recuperar les jurisdiccions alienades amb anterioritat i altres despeses de les quals no prescindien. Per això, s'entaulaven converses o negociacions entre el rei i les Corts en què aquestes exigien compensacions a canvi dels donatius. Algunes de les demandes plantejades pels senyors feudals afectaven directament la situació dels pagesos de remença. Fonamentalment, contribuïen a empitjorar-la i a fixar els pagesos més permanentment a la terra. Per això, coneixem bastant millor que fa uns quants anys què demanaven els senyors i quins drets creien tenir i volien ampliar, i quan i per què plantejaven les seves peticions.

Altres vegades els monarques pactaven amb els remences contra els interessos senyorials, com ara, per exemple, el 1455, i, de nou, el 1457, quan van aconseguir que el rei Alfons el Magnànim suprimís l'exigència dels mals usos al Principat (Lluch 2003). Naturalment, a canvi d'una suma considerable de diners. Així, doncs, coneixem bastant millor que fa uns anys què demanaven els remences i quins drets volien veure abolits i quan i per què plantejaven les seves exigències. Tot i que no prou, i caldria seguir avançant per aquests camins. En qualsevol cas, el que sembla ja força indubtable és que el paper de la monarquia no va ser tan filoremença com ens el presentaren Vicens o S. Sobrequés i que els monarques semblen sovint més interessats a aconseguir diners fàcils i ràpids que en altres qüestions més prosaiques o de justícia social. En aquest sentit, és bo tenir present que la liquidació final de tot l'afer

remença, com diu J. Fernández Trabal (2002), va derivar en una enorme operació fiscal i financera en favor de la monarquia, que va servir per finançar la política exterior de la Corona a Itàlia i a Granada.

Tanmateix, poc sabem de la influència real de tot plegat sobre la vida dels remences. Al meu parer, seria fonamental poder unir la «teoria» amb la «pràctica», és a dir, saber com tracten aquests senyors feudals els seus pagesos i si els exigeixen el que, al mateix temps, demanen al monarca. Estem estudiant el problema remença en dues esferes «dislocades», com si fossin diferents, no coincidissin i no estiguessin relacionades. Per tant, caldria replantejar i estudiar tota la qüestió, no tan sols l'armada, des de l'òptica dels remences i tenint presents les recerques anteriors que han variat algunes de les hipòtesis que s'han mantingut durant anys.

De ben segur, la documentació conservada als registres notariais ens pot aportar visions molt més properes a la vida real i diària dels pagesos servils. Al notari sempre se li diu la veritat, com deia Josep Pla, i la visió d'uns remences miserables i al llindar de la pobresa no s'acaba d'adir amb el que els registres consignen, més aviat al contrari, tot i que, com en tots els col·lectius, hi havia de tot. Els arxius patrimonials dels masos permetran, a més, complementar molt bé la versió dels remences, com a mínim què consideraven prou important per conservar-ho durant tants segles. I, com he dit, si es pot utilitzar l'arxiu generat per la senyoria directa i el conservat a la senyoria útil, el cercle es podria a tancar, malgrat que, molt probablement, mai no podrem tenir la imatge sencera.

La Sentència Arbitral de Guadalupe

En alguns d'aquests arxius familiars es va conservar un exemplar de la Sentència Arbitral de Guadalupe, detall molt significatiu del pes que devia tenir entre aquells a qui afectava. La versió de la Sentència amb la quals treballem tots plegats és la que va publicar Vicens fa més de cinquanta anys. Sens dubte, caldria contrastar les diverses versions que van circular i publicarla, convenientment anotada i contextualitzada. És un dels documents cabdals de la història de Catalunya i seguim sense tenir-ne una versió consensuada.

A la publicació de la Sentència Arbitral de Guadalupe, s'hi hauria d'afegir el Projecte de Concòrdia de l'any 1462, un document pactat entre una part dels senyors i una part dels remences poc abans del primer alçament armat. Aquest «projecte de concòrdia» —segons E. de Hinojosa— o «avinença concordada» —segons l'encapçalament del document— va ser publicat, ben (mal)intencionadament, per la Diputació del General de Catalunya al mes de maig del 1462. A parer de Vicens Vives, «es uno de los textos más importantes para la comprensión y la resolución del pleito agrario catalán del siglo xv» (Vicens 1978: 91), tot i que creia que era, més aviat, un instrument de propaganda dels senyors i un instrument d'intrigues polítiques en l'amplíssim conflicte que enfrontava la monarquia i la Diputació del General. J. Fernández Trabal, al seu torn, apunta que aquesta concòrdia era més favorable als remences que no pas la posterior Sentència de Guadalupe. Per tot plegat, fóra bo comparar el que oferien part dels senyors abans de la guerra i el que van oferir després i també el que demanaven part dels remences abans de la guerra i el que van obtenir després. I, sobretot, caldria tornar a analitzar per què no es va acceptar i es va passar a l'acció violenta oberta.

En un treball d'en Pere Gifre i meu (2001), sobtava observar com, malgrat el suposat alliberament marcat per la Sentència, la senyoria de l'Almoina de Girona tornava a exigir exaccions que o no havia exigit mai o feia temps que havia deixat de fer-ho, cas de la sortida de mas, ja esmentada. Crec que caldria seguir per aquest camí. En aquella ocasió vam analitzar una única parròquia i caldria confirmar-ho o no amb l'estudi d'altres i, si és possible, amb el d'altres senyories. Semblantment, analitzar i contextualitzar el compromís d'alguns remences de fer front al pagament de mals usos i a les prestacions d'homenatges en cas que la Interlocutòria del 1481, que els havia suspès, es tornés a revocar, tal com documenta Xavier Marcó (2007) a la Vall d'Aro.

Els mals usos, encara

Tot i que actualment no podem atorgar a la supressió dels mals usos la importància que Vicens o Freedman (1993) li havien atribuït, no podem obviar que els remences van focalitzar en la seva supressió bona part de les seves demandes. Són els mateixos pagesos els que, en repetides ocasions, sol·liciten, demanen, exigeixen, etc. que els mals usos, als quals qualifiquen d'injustos i odiosos, siguin definitivament suprimits i d'aquesta manera poder alliberar-se de la servitud i obtenir la llibertat personal tot conservant la propietat útil dels seus masos i terres. M'atreveixo a apuntar que, al segle xv, fins i tot pels senyors, els mals usos eren vistos més com una excusa i un ingrés extraordinari no sempre molt elevat. A través d'aquesta mena d'exaccions servils, tenien les tinences i el seu domini controlat i ordenat: cada terra tenia un remença adscrit i, per tant, cada terra tenia un conreador i un pagador de les rendes ordinàries corresponents.

En altres paraules, els mals usos eren un mitjà jurídic de subjecció de la pagesia. Com van afirmar Pierre Bonnassie i Lluís To, aquest sistema havia estat ideat, precisament, per retenir els pagesos a la terra. Amb el pas dels segles, les coses havien canviat, però els mals usos continuaven essent l'indiscutible indicador de la servitud, sobretot quan noves perspectives i circumstàncies diverses podien provocar la marxa voluntària d'alguns pagesos i l'abandonament de llurs masos i perjudicar, directament, els interessos senyorials. Aquesta eventualitat, en alguns moments i circumstàncies, havia afavorit els remences tot perjudicant els senyors que no podien tornar a establir tinences mentre algun remença hi estigués adscrit. Potser per això tampoc no es van fer gaire forts a l'hora de defensar els mals usos tant en el Projecte de Concòrdia del 1462 com a la Sentència Arbitral de Guadalupe del 1486. Potser per a ells era tant o més útil aconseguir que els remences es comprometessin a indemnitzar-los per aquestes exigències servils, la qual cosa era una prova de la seva existència i, per tant, del seu domini senyorial. I el que era més important: tot seria posat per escrit.

En aquest sentit, convé recordar que la Sentència declarava abolits els mals usos, tot i que per alliberar-los definitivament calia efectuar un únic pagament de 60 sous o bé el pagament d'un cens de 3 sous anuals. Per això, Gaspar Feliu (2010) creu que seria més adequat considerar que els mals usos van ser transformats (i no pas abolits) en un pagament amb moneda relativament moderat. Molts remences van optar per aquesta segona opció (més còmoda i previsible) i van preferir seguir pagant fins al segle xix (o reconeixent que havien de pagar) 3 sous

anuals pels mals usos. Mals usos contra els quals tant s'havien queixat els seus predecessors perquè, entre altres coses, constituïen un senyal inequívoc de servitud, en lloc de redimir-los en un únic (i, teòricament, més econòmic) pagament. En el nou ordre instaurat després de Guadalupe, el reconeixement i el pagament dels mals usos constituïa un senyal inequívoc de drets de propietat sobre la terra.

Tanmateix, per què hi ha masos remences que durant segles segueixen reconeixent que han de pagar pels mals usos? Les explicacions aportades fins ara no m'acaben de convèncer: Pere Gifre apuntava que ho van continuar fent aquells masos que tenien la batllia de sac i, amb aquest reconeixement, reforçaven els seus drets (Gifre 1994, 2009). Jo mateixa vaig ampliar aquesta proposta a tots els remences propietaris de masos (Lluch 1998, 2005). Ara bé, convindria que algun historiador dels segles posteriors a Guadalupe quantifiqués i aportés més informació d'aquests masos a veure si, entre tots plegats, en podem treure l'entrellat. A més, què va passar amb els remences que vivien a ciutats? Què van fer aquests? I els que no eren propietaris de masos?

Guerra o guerres? De remences o de pagesos?

Arribats a aquest punt, cal plantejar qüestions que ja fa molt temps que són obertes. A parer de Fernández Trabal (2002), «estem mancats d'un estudi global de la conflictivitat pagesa en els segles baixmedievals» i jo ho comparteixo plenament. Sens dubte, el llibre de Vicens sobre les guerres remences publicat l'any 1945 (la recerca del qual l'havia fet abans de la guerra del 36-39) continua essent cabdal per tal de conèixer el desenvolupament del conflicte. Això no obstant, han passat prou anys perquè necessitem noves anàlisis i nous estudis de nova documentació i també de nous territoris.

Entre altres raons perquè cal valorar les diferències en el conflicte a Catalunya. Potser no és el mateix el que succeeix a determinats llocs de la regió de Girona, sens dubte els més ben coneguts, que a terres barcelonines tant de la costa com de l'interior o a altres zones que també van participar en l'aixecament. A parer de P. Benito (2003), el «contrast radical entre una Catalunya Vella servil i una Catalunya Nova, terra de llibertats, no existia, però, abans de mitjan segle XIII, quan el jurista Pere Albert definí el Llobregat com a frontera que separava dos models diferents de detenció de la terra». Gràcies a estudis sobre diverses zones més enllà del Llobregat, ara cal que ens plantegem si el contrast, després del segle XIII, tampoc no era tan real. Prou recerques, a més de les clàssiques de P. Freedman, J. Codina o P. Benito, mostren la presència de remences i/o d'homes propis sotmesos a homenatges o a mals usos en diversos territoris fora de la Catalunya Vella: C. Muntaner a Sitges, I. Elies a la zona de Sant Martí Sarroca i un cada vegada més llarg etcètera.

Així, doncs, ens convindria saber com van afectar els enfrontaments en diferents territoris i senyories. Quin abast van tenir? Tothom se'n va assabentar? Tothom s'hi va implicar? I això no tan sols pel que fa als pagesos, sinó també per als senyors, sobretot aquells que tenien senyories petites o mitjanes; no podem oblidar que, fins i tot el rei cobrava mals usos quan pertocava (Soldevila 1999). Aquesta és una altra de les nostres mancances: parlem de senyories feudals en abstracte i posem en el mateix sac els grans dominis territorials, tant laics com

eclesiàstics, i els petits dominis de petits senyors que tenen pocs masos. Potser si filéssim prim veuríem diferències importants entre territoris, senyories, comunitats pageses, etc.

Un altre factor que cal tenir present i que cal investigar és la repercussió real de tot l'afer remença sobre l'economia senyorial i sobre l'economia pagesa al llarg dels anys, tant abans com durant i després del alçament. En algunes senyories, cas de l'Almoina de Girona, el pagament de rendes i lluïsmes es va paraitzar durant la rebel·lió, però va ser així a tot arreu? En aquest sentit, fóra bo conèixer si les senyories van recuperar aquests diners, a banda del càstig obligatori que establia la Sentència Arbitral de Guadalupe.

Gràcies a la publicació de la tesi de M. Freixa, coneixem molt millor la figura del primer gran líder remença, Francesc de Verntallat. L'estudi de nova documentació i la nova visió de conjunt és una important aportació que permet repensar la implicació i els interessos reals dels pagesos. El cert és que, com a mínim als meus ulls, Verntallat apareix com un personatge ambigu i amb alguns punts no gaire clars però amb uns interessos precisos que no sempre havien de coincidir amb la resta de remences. Ell no era de condició servil, tot i que es casa amb una remença, llegeix, escriu cartes i es preocupa molt i amb cura dels seus propis afers. Això sí, mossèn Joan Boada, rector de Sant Iscle de Colltort al segle xv, el presenta «com home qui vivia de llaurar i cavar, com un sotil pagès». Sembla que tan aviat com pot, el 1462 o el 1463, enmig de tot l'enrenou i conflicte ja obert, Verntallat no dubta a suplicar al rei que li confirmi de dret els béns del vescomtat de Bas. En l'esmentada biografia, Verntallat és presentat com un donzell vingut a menys (tant ell com una germana es casen amb remences) i que vol recuperar l'estatus i el benestar dels seus predecessors. Segons M. Freixa (2010), la família Verntallat i la Puigpardines tenien, amb tota probabilitat, armes nobles. Res a veure, doncs, amb uns pagesos degradats i amb moltes dificultats per tirar endavant. Ara bé, què sabem de la resta de protagonistes? I com van anar canviant les apreciacions i les actuacions dels remences?

Tradicionalment s'ha parlat de les guerres remences, en plural. Especialment després de les recerques de Vicens, es distingien molt clarament dos alçaments o dos conflictes violents. Per una banda, el que coincidia en temps, espai i protagonistes amb la guerra civil catalana del 1462. Per l'altra, el de la tardor del 1484, més violent, més agressiu, provocat, deien, pel desencís i per la desconfiança generada entre els pagesos a causa de les actuacions de la monarquia que tornava a donar suport als interessos de les senyories feudals. D'un temps ençà, es tendeix a parlar d'una única guerra, amb dues etapes diferents i diferenciades però que conformen la mateixa confrontació. És a dir, d'un mateix enfrontament violent amb les mateixes reclamacions i amb els mateixos enemics, però amb un període de calma tensa entremig. En la disquisició de si es tracta d'una o de dues guerres, s'hi ha d'introduir un matís important: es tractava d'un o de dos conflictes per a tot el bàndol remença? Tots els pagesos lluitaven pel mateix? Tots pretenien el mateix? O els més benestants, i de nou Verntallat n'és l'exponent més clar, volien desempallegar-se d'allò que els unia amb els pagesos menys acomodats?

Sens dubte, alguns dels pagesos que van participar en el conflicte obert, cas del mateix Verntallat, provenien de famílies, masos i trajectòries que poc s'assemblaven a la gran massa de pagesos, i menys encara amb la imatge d'uns remences sotmesos i amb nul·les possibilitats de sortir-se'n. De manera que tampoc no podem posar en el mateix sac tots els revoltats. M. Freixa creu que «entre els col·laboradors de Verntallat n'hi havia també alguns que no eren

remences». Vilar ja s'havia fixat en els remences «aburgesats», aquella classe emergent «massa potent, massa organitzada, àdhuc massa acomodada» (Vilar 1986).

Tot plegat no és nou; fa molts anys, E. Serra va cridar l'atenció sobre la diversitat de condició jurídica dels protagonistes de l'alçament. A parer seu i en divergència amb bona part dels medievalistes fins no fa gaire, en el conflicte hi van prendre part tant remences com no remences i, a més, de totes situacions i condicions. Per això parlava de guerres pageses. De fet, a la biografia de Verntallat, M. Freixa opta per parlar de pagesos i no tant de remences (com si fossin sinònims), i indica que, en tot l'afer, no tan sols l'armat, tant els uns com els altres hi van tenir un paper fonamental. Afirmar que alguns capitans o sotscapitans «eren pagesos, altres gentilhomes i, d'altres, ni una cosa ni l'altra» i destaca que «entre els col·laboradors de Verntallat n'hi havia també alguns que no eren remences» (Freixa 2010). Actualment es perfila cada vegada més com un conflicte tant remença com pagès, però algú hauria de quantificar-ho amb exemples concrets...

Per tal d'acabar-ho d'esbrinar, una tasca necessària molt útil seria tornar a quantificar, encara que fos aproximadament, el nombre de persones i famílies de condició remença. Segons Vicens, després de la Sentència Arbitral de Guadalupe, unes 8.900 famílies pageses catalanes van haver de pagar la multa imposada. Es tractava de famílies dels bisbats de Girona, Barcelona, Vic i Urgell; aquesta dada portà Vicens a afirmar que aquest era el cens dels pagesos sotmesos als mals usos. Ara caldria comparar, amb molta precisió, aquestes dades amb les contingudes al Sindicat remença del 1448 (Homs 2005). De manera que acabaríem tenint una foto fixa força fiable dels pagesos afectats pels Sindicats i les recaptacions dels remences i també podríem conèixer amb més o menys exactitud la seva condició jurídica.

I, finalment, el perquè de tot plegat

Finalment, també caldria revisar els motius de les violències pageses. La realitat és que, com més ha avançat la recerca, més confuses i divergents semblen les causes que van portar els remences i els pagesos no remences a alçar-se en armes. Va ser una guerra per la llibertat? O, com deia Vilar, el pagès català lluita alhora contra els lligams jurídics senyorials i pel manteniment perpetu de l'explotació engrandida que les pestes li han assegurat? Tots els pagesos hi van tenir la mateixa implicació? Va ser una guerra de la pobresa o de la riquesa? Vicens apuntava que els pagesos rics eren més moderats que els pobres, als quals, a vegades, qualifica de revolucionaris. O van liderar la guerra els més benestants i els altres es van apuntar a les demandes pensant que, així, podrien millorar la seva situació personal?

Per què es van alçar en armes? Per aconseguir l'abolició dels mals usos i obtenir la llibertat personal com tant repetidament havien dit? M. Freixa es pregunta fins i tot si la lluita per l'alliberament dels mals usos era cabdal en l'ordre de valors de Verntallat. Assenyala, a més, que durant la guerra civil la qüestió dels mals usos havia quedat relegada, tot i que probablement la lluita per la seva anul·lació era implícita. Amb tot, destaca que Verntallat lluitava per la justícia.

Ara bé, quan parlem de la pretesa supressió dels mals usos i de la lluita per la seva abolició, a què ens referim realment? A la seva aplicació, que sabem que, a la pràctica, s'havia anat re-

duint molt? O a tot el que representaven? Crec que el que pretenien no era acabar amb uns cobraments poc abundosos, tant en valor com en nombre de vegades que s'aplicaven, sinó amb el que implicaven, amb la seva càrrega simbòlica i totes les seves conseqüències. És la submissió als mals usos la que distingia els remences dels que no ho eren i no pas la condició econòmica. Els mals usos, a més, no es poden desvincular dels homenatges, en els quals es deixava constància del lligam al senyor, de la dependència, així com d'uns possibles drets de propietat. Una altra de les claus del conflicte, doncs, gira al voltant de la prestació obligatòria dels homenatges, tant abans com després de Guadalupe.

Els remences, van ser utilitzats com a peons pels monarques en la seva lluita contra els senyors feudals i viceversa? Sens dubte i com diu L. To (1998), la monarquia veia en la supressió dels mals usos una forma d'oposició política als senyors jurisdiccionalis que li restaven poder. Era per abolir el sistema feudal? A parer de Fernández Trabal (2002), «la rebel·lió [...] des del començament desbordà el marc estricte de la lluita contra les servituds per tal de reclamar l'abrogació general de càrregues senyorials». Però, de veritat interessava a algú la supressió del sistema feudal? És evident que a la monarquia no; als senyors, tant laics com eclesiàstics, menys encara, però tampoc als remences més afavorits econòmicament, aquells que havien pogut eixamplar les seves explotacions aprofitant la mala conjuntura dels segles XIV i XV.

Per veure consolidat el domini útil de les seves propietats que s'havia anat reforçant per sobre del domini directe i malgrat els senyors feudals? Això no vol dir en absolut que els pagesos s'apropiessin d'altres tinences sense coneixement i autorització dels senyors, sinó que volien assegurar-se que si els senyors tornaven a tenir la força necessària no intentarien ampliar els seus beneficis i retornar a la situació anterior en la qual, entre altres coses, cada família tenia un sol mas. Tot plegat pivotaria al voltant dels anomenats masos ròncecs, com havia assenyalat Anguera de Sojo, de les propietats que van quedar sense senyors útils al llarg del segle XIV, principalment. Qui, com, per què, quan... podia controlar, repartir i absorbir les terres sense propietaris? Els pagesos ho van fer i els senyors van mirar d'impedir-ho o de treure'n el màxim profit, però qui va acabar beneficiant-se més d'aquests béns sense tinents? I sota quines condicions es van establir?

Els pagesos es van aixecar per aconseguir representativitat i entitat política, com apunta P. Ortí? Per acomodar-se millor dins del sistema, és a dir, per poder augmentar els seus guanys i la seva participació en el repartiment de la riquesa? (Riera 1992; Salrach 1989). Per aconseguir un espai, més gran i més ben valorat, en una societat que no comptava amb els pagesos més que com a subministradors de rendes i matèries primeres? Com he apuntat, clarament al final del segle XIV (sinó abans), la millora econòmica d'alguns remences no havia implicat cap canvi en la seva condició jurídica. I això no va fer més que augmentar al llarg de la centúria posterior. ¿Per consolidar la seva posició econòmica i poder-se distingir amb absoluta claredat d'aquells pagesos —remences o no— amb una posició socioeconòmica inferior? Per un cúmul de causes?

Noves recerques resoldran alguns dels interrogants actuals i podrem arribar a saber amb prou unanimitat les raons que van portar als remences i la resta de pagesos a alçar-se en armes. I així, després, podrem respondre també l'altre gran interrogant: qui va guanyar la guerra o guerres dels remences i/o dels pagesos? Va haver-hi només un col·lectiu guanyador? Quin va ser? O, amb diferents graus, haurem de concloure que, com en molts conflictes, quan s'acaba

tothom hi guanya i tothom hi perd? En la resolució dels conflictes violents, cal sempre que hi hagi vencedors i vençuts? Per a mi, el sol fet que s'asseguessin tots en una mateixa taula —metafòricament parlant— ja és un triomf.

Algunes referències bibliogràfiques

- AVENTIN, M. (1996). *La societat rural a Catalunya en temps feudals: Vallès oriental, segles XIII-XVI*. Barcelona: Columna.
- BENITO, P. (2003). *Senyoria de la terra i tinença pagesa al comtat de Barcelona, segles XI-XIII*. Barcelona: CSIC.
- (en premsa). «Casa rural y niveles de vida en el entorno de Barcelona a fines de la Edad Media». Dins FURIÓ, A. i F. GARCIA-OLIVER (eds.). *Pautas de Consumo y niveles de vida en el mundo rural medieval*.
- BLANCO, J. (2002). «Masos i masos grassos a la Vall d'Amer (segles XIV-XVI)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. XLIII, p. 29-105.
- BOLÒS, J. (2006). *Diplomatari del Monestir de Santa Maria de Serrateix (segles X-XV)*. Barcelona: Fundació Noguera.
- CODINA, J. (1990). *Els santboians de 1490. Com es vivia fa 500 anys a la vila de Sant Boi de Llobregat*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- CONGOST, R.; GIFRE, P.; JOVER, G. i LLUCH, R. (2008). «“Que mostrin els títols...” ». Una relectura de les reivindicacions remences i de la Sentència Arbitral de Guadalupe ». Dins CONGOST, R., *Dels capbreus al registre de la propietat. Drets, títols i usos socials de la informació a Catalunya (segles XIV-XX)*. Barcelona: AHR-CRHR-UdG, p. 113-144.
- FARIAS, V. (2009). *El mas i la vila a la Catalunya medieval: els fonaments d'una societat senyorialitzada (segles XI-XIV)*. València: Universitat de València.
- FELIU, G. (2010). *La llarga nit feudal: mil anys de pugna entre senyors i pagesos*. València: Universitat de València.
- (2011). «Rellegint la història dels remences de Jaume Vicens Vives», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, XXII, p. 33-64.
- FERNÁNDEZ TRABAL, J. (2002). «El conflicte remença a la Catalunya del segle XV (1388-1486)», *Afers*, 42-43, p. 587-624.
- (2004). «“Els capítols de justícia de les Corts de 1429 i 1431, plasmació del programa conservador en el conflicte agrari català»». Dins *Homenatge al Dr. Emili Giralt i Raventós*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 455-463.
- FERNÁNDEZ TRABAL, J. / RIERA, A. (2004). «La crisi econòmica i social al camp». Dins GIRALT, E. (dir.) i SALRACH, J. M. (coord.). *Història Agrària dels Països Catalans. Edat Mitjana*. Barcelona: Universitats dels Països Catalans — Fundació Catalana per a la Recerca.
- FREEDMAN, P. H. (1993). *Els orígens de la servitud pagesa a la Catalunya Medieval*. Vic: Eumo editorial.
- PREIXA, M. (2010). *Francesc de Verntallat. Cabdill dels remences*. Barcelona: Editorial Base.
- GARCIA-OLIVER, F. (2006). «Pautas de consum i nivells de vida de la pagesia catalana: la casa i l'interior domèstic». Dins BOLÒS, J.; JARNE, A. i E. VICEDO. *Condicions de vida al món rural*.

- Cinquè Congrés sobre sistemes agraris, organització social i poder local*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs.
- GIFRE, P. (1994). «Servituds i prestacions pageses a l'època moderna. L'exemple del domini de l'Almoïna del Pa de la Seu de Girona (1486-1776)», *Recerques*, 30, p. 7-26.
- (2009). *En la prehistòria dels bisendats. De senyors útils a propietaris (Vegueria de Girona, 1486-1720)*. (Tesi Doctoral). Girona: Universitat de Girona.
- GIFRE, P. i LLUCH, Rosa (2001). «Continuïtats del mas català abans i després de la Sentència Arbitral de Guadalupe (segles xv-xvi)». Dins *El mas català durant l'Edat Mitjana i la Moderna (segles ix-xviii). Aspectes arqueològiques, històrics, geogràfics, arquitectònics i antropològics (Actes del Col·loqui celebrat a Barcelona, 1999)*. Barcelona: CSIC, p. 593-610.
- HOMS, M. M. (2005). *El sindicat remença de l'any 1448*. Girona: Ajuntament de Girona.
- LLUCH, R. (1997). «Remences redimits. El domini de l'Almoïna del Pa de la Seu de Girona (1331-1458)», *Anuario de Estudios Medievales*, 27/2, p. 869-902.
- (1998). «El mas i la servitud en els segles xiv i xv. Una aproximació». Dins *El mas medieval a Catalunya*. Banyoles: CECB-UdG, p. 85-94.
- (2003). «1457: supressió dels mals usos?», *Estudis d'Història Agrària*, 16, p. 101-120.
- (2005). *Els remences. La senyoria de l'Almoïna de Girona als segles xiv i xv*. Girona: AHR-UdG.
- (2008). «Les viles medievals: franqueses i mals usos», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 19, p. 9-28.
- (en premsa). «Las dotes y la diferenciación campesina: una aproximación a partir de la exacción servil del matrimonio». Dins FURIÓ, A. i GARCIA-OLIVER, F. (eds.). *Pautas de consumo y niveles de vida en el mundo rural medieval*.
- MARCÓ, X. (2007). *Homes, dones i masos de la vall d'Aro a la segona meitat del segle xv. Aproximació prosopogràfica a una comunitat rural en temps de guerra i de revolta*. (Treball de recerca). Girona: Departament de Geografia, Història i Art, Universitat de Girona.
- (2008). «La diferenciació pagesa a la Catalunya baixmedieval: la revisió del cas de la vall d'Aro», *Estudis d'Història Agrària*, 21, p. 125-149.
- RICHOU, M. (2007). *El Baix Maresme a l'època baixmedieval (1348-1486)*. (Tesi Doctoral). Barcelona: Universitat de Barcelona.
- RIERA, A. (1992). «El bisbat de Girona al primer terç del segle xv. Aproximació al context socioeconòmic de la sèrie sísmica olotina (1427-1428)», *Anuario de Estudios Medievales*, 22, p. 161-202.
- (2010). «La Diputació del General de Catalunya, 1412-1444. El desenvolupament d'una administració autònoma medieval en un context conflictiu», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 30, p. 153-249.
- SABATÉ, F. (2007). «Conflictes agraris i guerra civil a la Catalunya baixmedieval. Realitat i ficció historiogràfica», *Miscel·lània Ernest Lluch i Martín*, vol. II. Barcelona: Fundació Ernest Lluch.
- SALRACH, J. M. (1989). «La Pesta Negra i els orígens del problema remença». Dins *Pere el Cerimoniós i la seva època*. Barcelona: CSIC, p. 13-34.
- SOLDEVILA, X. (1999). «Masades i servituds a Torroella de Montgrí i la seva comarca (1290-1340)». Dins CONGOST, R. i TO, L. (eds.). *Homes, masos, història. La Catalunya del nord*

- est (segles XI-XX)*. Barcelona: Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 92-123.
- SUBIÑÀ, E. (2011). *Argentona al segle XV. Terra de remences*. Argentona: Ajuntament d'Argentona.
- TO, L. (1997). *Família i hereu a la Catalunya nord-oriental (segles X-XII)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (1998). «Vicens Vives. Els bons reis castellans i els remences», *Revista de Girona*, 191.
 - (2000). «Servitude et mobilité paysanne: Les origines de la “remença” catalane (XIIe-XIIIe siècle)», *Mélanges de l'École Française de Rome*, Tome 112.
 - (2000a). «Els remences i el desenvolupament de les viles catalanes a l'entorn de 1200». Dins ASSIER-ANDRIEU, L. i SALA, R. (eds.). *La ciutat i els poders / La ville et les pouvoirs. Actes du colloque du Huitième centenaire de la Charte de Perpignan 23-25 octobre 1997*. Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan.
 - (2003). «La diferenciació pagesa a la diòcesi de Girona (segle XIV): una nota metodològica». Dins *El feudalisme comptat i debatut: formació i expansió del feudalisme català*. València: Universitat de València, p. 441-463.
 - (2008). «Posar al dia un capbreu: el control de les transaccions de terres del Capítol de la Seu de Girona (Vall d'Aro), segles XIV-XV». Dins CONGOST, R. *Dels capbreus al registre de la propietat. Drets, títols i usos socials de la informació a Catalunya (segles XIV-XX)*. Girona: AHR-CRHR-UdG, p. 33-80.
- VICENS VIVES, J. (1978). *Historia de los remensas (en el siglo XV)*. Barcelona: Ed. Vicens-Vives.
- VILAR, P. (1986). *Catalunya dins l'Espanya Moderna. Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*. Barcelona: Curial-Edicions 62.
- VINYOLES, T. (1996). «La vita quotidiana della gente di mare (esempi barcellonesi dei secoli XIV e XV)», *Medioevo Saggi e Rassegne*, 21, p. 9-35.